

**ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
L/1**

UDC 949.5+7.033.2+877.3(05)

ISSN 0584-9888

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

RECUEIL DES TRAVAUX

DE L'INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
L/1

MÉLANGES

LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ

Rédacteurs

BOJANA KRSMANOVIĆ, SRĐAN PIRIVATRIĆ

Comité de rédaction:

*Jean-Claude Cheynet (Paris), Evangelos Chrysos (Athènes), Vujadin Ivanišević, Jovanka Kalić,
Sergej Karpov (Moscou), Bojana Krsmanović, Aleksandar Loma, Ljubomir Maksimović,
Miodrag Marković, Bojan Miljković, Srđan Pirivatrić, Claudia Rapp (Vienne), Peter
Schreiner (Munich), Gojko Subotić, Dejan Dželebdžić, Mirjana Živojinović*

Secrétaires de la rédaction:

Miloš Cvetković, Predrag Komatina

BEOGRAD

2013

УДК 949.5+7.033.2+877.3(05)

ISSN 0584-9888

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
L/1

MÉLANGES

LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ

Уредници

БОЈАНА КРСМАНОВИЋ, СРЂАН ПИРИВАТРИЋ

Редакциони одбор

*Миљана Живојиновић, Вујадин Иванишевић, Јованка Калић, Сергеј Карџов (Москва),
Бојана Крсмановић, Александар Лома, Љубомир Максимовић, Миодраг Марковић,
Бојан Миљковић, Срђан Пиривајрић, Клаудија Рај (Беч), Гојко Субојић, Евангелос
Хрисос (Атина), Дејан Целебџић, Жан-Клод Шене (Париз), Пејтер Шрајнер (Минхен)*

Секретари редакције

Предраг Комајина, Милош Цветковић

БЕОГРАД

2013

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ,
26. фебруара 2014.

Ова књига објављена је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

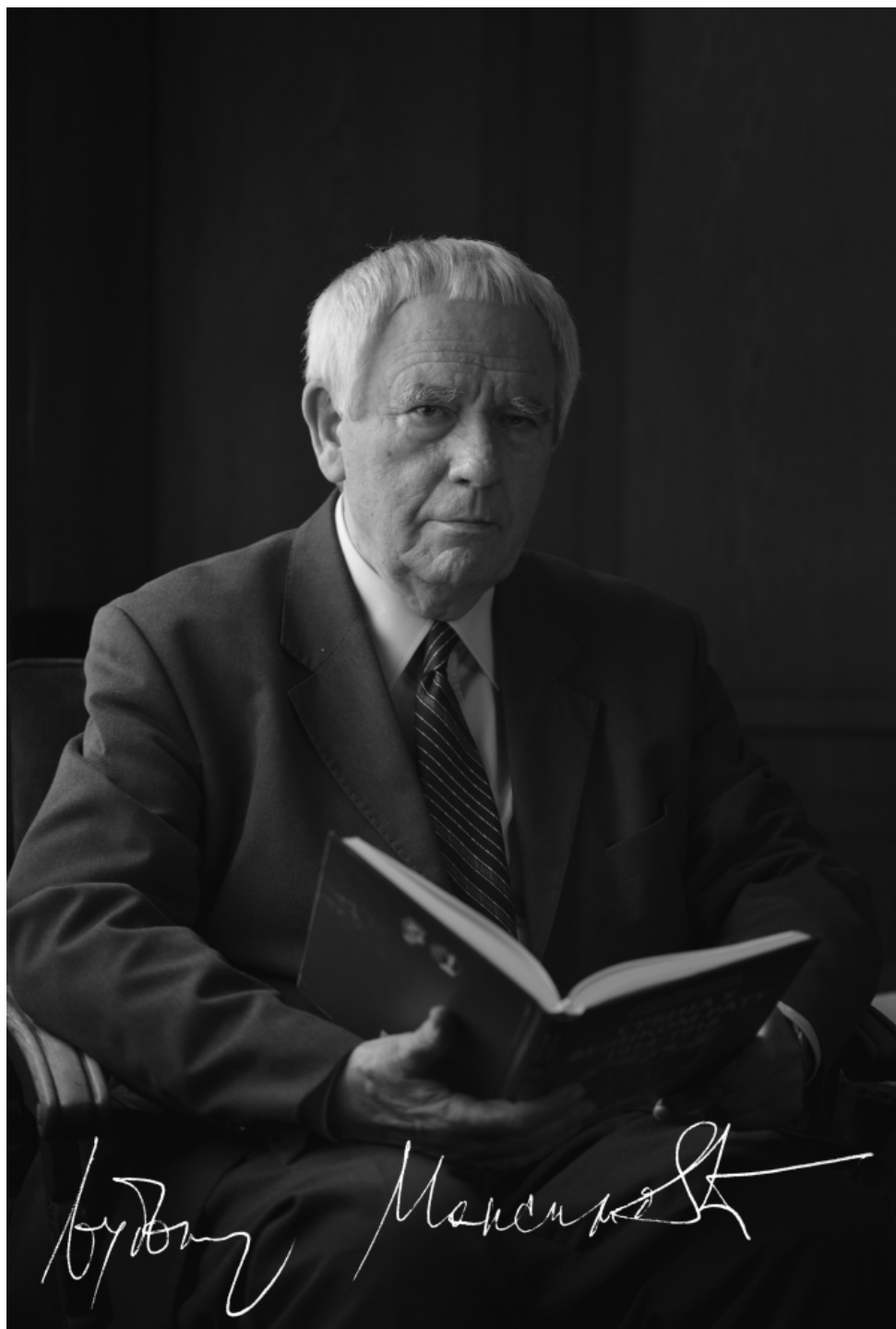

фото Вук Ненезић

Ове, 2013. године, навршава се седамдесетпет година живота академика и професора Љубомира Максимовића. Изузетно научно прегалаштво у истраживањима византијске цивилизације обележило је полувековну каријеру професора Максимовића, остављајући будућим генерацијама у наслеђе бројне научне студије, чије су одлике темељност, луцидност и инспиративне интерпретације. Изучавањем византијске управе, историје позновизантијског града и српско-византијских односа, академик Љубомир Максимовић трајно је обележио византологију у нас и у свету. Почасни докторати и чланства у иностраним академијама наука и међународним научним организацијама, као и бројна предавања по позиву на европским универзитетима сведоче о живој научној и организационој делатности Љубомира Максимовића. Настојећи да унапреди и афирмише београдску византолошку школу, деценијама је постојано истрајавао на повезивању српске са иностраним научним срединама. Неговање и унапређивање односа са другим светским византолошким центрима учинило га је на својеврстан начин амбасадором наше научне средине. Препознатљив по предусретљивости, љубазности у опхођењу, отворености и спремности на сарадњу, постао је близак многим генерацијама научника, стварајући и негујући широк круг пријатеља и колега у земљи и иностранству. Највише захваљујући његовом научном угледу и напорима које је чинио као професор Филозофског факултета Универзитета у Београду, директор Византолошког института САНУ и председник Српског комитета за византологију, Београд је 2011. изабран за домаћина 23. међународног конгреса византолога (2016). Тако су српски византолози и медиевисти добили још једну прилику да на највишем нивоу афирмишу научне дисциплине традиционално неговане у нашој средини.

Као израз захвалности за изузетне деценијске напоре уложене у очување и унапређење византијских студија у земљи, сарадници Византолошког института САНУ одлучили су да 50. јубиларну свеску *Зборника радова Византолошког института* посвете дугогодишњем уреднику овог часописа, свом колеги и професору, академику Љубомиру Максимовићу. Задовољство је констатовати да је позив редакције наишао на широк одзив у нашој и иностраној научној средини.

Редакциони одбор

The year 2013 saw the celebration of the 75th birthday of academician and professor Ljubomir Maksimović. Professor Maksimović's half-century long career has been marked by his extraordinary zeal for the investigation of Byzantine civilization. The thoroughness, lucidity and innovative nature of his research has provided a rich legacy that will continue to inspire future generations of scholars. By studying Byzantine administration, the history of late byzantine cities, and Serbo-Byzantine relations, academician Ljubomir Maksimović has made a fundamental contribution to the field of Byzantine studies not only in Serbia, but globally as well. Honorary doctorates, memberships in international academies of sciences, and various international scientific organizations, as well as invitations as a guest lecturer at prominent universities and cultural institutions throughout Europe, all testify to the vibrant scientific and organizational activities of academician Maksimović. For decades, he has endeavored to improve and promote the Belgrade school of Byzantine studies by connecting Serbian scholars with international scientific communities and networks. Serving as an ambassador for Serbia's scholarly community, Professor Maksimović has fostered and strengthened relationships with other international centers for Byzantine studies.

Known for his helpful, generous, and collaborative spirit, academician Maksimović has become a valued colleague, mentor and friend to a wide circle of scholars at home and abroad. Professor at the Faculty of Philosophy of University of Belgrade, Director of the Byzantine Institute, SANU, and president of the Serbian National Committee for Byzantine Studies, it was largely due to his esteemed international reputation that Belgrade was selected in 2011 as host for the 23rd International Congress of Byzantine Studies (2016). Byzantine and medieval scholars in Serbia will receive great benefit from this opportunity to participate in the highest level of scholarly discourse in the scientific disciplines traditionally cultivated in our country.

As an expression of gratitude for the extraordinary, decades-long, efforts in the preservation and promotion of Byzantine studies in the country, associates of the Byzantine Institute, SANU, have decided to dedicate the 50th anniversary issue of the ZRVI (Zbornik radova Vizantološkog instituta) to the long-time editor of the journal, our colleague and professor, academician Ljubomir Maksimović. It is our pleasure to announce that the call for contributions to this special issue of our journal met with a strong response from scholars at home and abroad.

Editorial Board

TABULA GRATULATORIA

Hélène Ahrweiller
Michael Altripp
Christina Angelidi
Sima Avramović
Mark Bartusis
Albrecht Berger
Mikhail V. Bibikov
Ivan Biliarsky
Stanoje Bojanin
Ivan Božilov
Đorđe Bubalo
Ludwig Burgmann
Jean-Claude Cheynet
Kriton Chrysochoïdis
Evangelos Chrysos
Slobodan Ćurčić
Miloš Cvetković
Gilbert Dagron
Marko Drašković
Dejan Dželebdžić
Aksinia Džurova
Vera von Falkenhäusen
Karsten Fledelius
Aleksandar Fotić
Vassil Gjuzelev
Michael Grünbart
John Haldon
Lars Hoffmann
Vujadin Ivanišević
Sergey A. Ivanov
Elisabeth Jeffreys
Jovanka Kalić
Sophia Kalopissi-Verti
Michel Kaplan
Sergey Karpov
Vassilis Katsaros
Antonia Kioussopoulou
Ewald Kislinger
Johannes Koder
Taxiarches Kolias
Predrag Komatina
Dušan Korac
Desanka Kovačević-Kojić
Otto Kresten
Bojana Krsmanović
Frederick Lauritzen
Ralph-Johannes Lilie
Aleksandar Loma
Marina Loukaki
Telemachos C. Lounghis
Ruth Macrides
Georgios Makris
Élisabeth Malamut
Chryssa Maltezo
Triantafyllitsa Maniati-Kokkini
Smilja Marjanović-Dušanić
Athanasios Markopoulos
Miodrag Marković
Tamara Matović
Igor P. Medvedev
Sanja Mešanović
Ljubomir Milanović
Bojan Miljković
Rosemary Morris
Kalliopi A. Mpourdara
Vojin Nedeljković
Maja Nikolić
Georgi N. Nikolov
Paolo Odorico
Valentino Pace
Elephtheria Papagianni
Bojana Pavlović

Danica Petrović
Srđan Pirivatrić
Aleksandar V. Popović
Danica Popović
Ivana Popović
Marko Popović
Mihailo St. Popović
Günter Prinzing
Claudia Rapp
Diether Roderich Reinsch
Antonio Rigo
Silvia Ronchey
Peter Schreiner
Werner Seibt
Peter Soustal
Momčilo Spremić
Alkmini Stavridou-Zafraka
Paul Stephenson

Gojko Subotić
Tatjana Subotin-Golubović
Srđan Šarkić
Bogoljub Šijaković
Marko Šuica
Anthonios-Aemilios Tachiaos
Niki Tsironi
Anatolij A. Turilov
Vladimir Vavřinek
Vasya Velinova
Vassiliki N. Vlyssidou
Dragan Vojvodić
Martin Marko Vučetić
Alexandra-Kyriaki Wassiliou-Seibt
Brandes Wolfram
Miloš Živković
Mirjana Živojinović

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Том I – Tome I

Bibliography of Ljubomir Maksimović (edited by <i>Miloš Cvetković, Predrag Komatina</i>) – –	15
<i>Athanasios Markopoulos</i> , In search for ‘higher education’ in Byzantium – – – – –	29
<i>Αθανάσιος Μαρκοπούλος</i> , У потрази за „високим образовањем“ у Византији – – – – –	44
<i>Војин Недељковић</i> , Натписи позноантичког Ниша као предмет вулгарнолатинских студија – – – – –	45
<i>Vojin Nedeljković</i> , Features of Vulgar Latin in the inscriptions of Naissus – – – – –	62
<i>Paul Stephenson</i> , The Skylla Group in Constantinople’s Hippodrome – – – – –	65
<i>Пол Стивенсон</i> , Група Скила на цариградском Хиподрому – – – – –	74
<i>Марко Драшковић</i> , Из привредне историје византијског Сарда у V веку – – – – –	75
<i>Marko Drašković</i> , Some remarks on economic history of Byzantine Sardis in the 5 th century	110
<i>Georgi N. Nikolov</i> , Vorwärts nach Konstantinopel! Die Entstehung der Idee über die Eroberung der byzantinischen Hauptstadt durch die Bulgaren – – – – –	113
<i>Георги Н. Николов</i> , Напред на Цариград! Рађање идеје о освајању византијске престонице код Бугара – – – – –	121
<i>Sergey A. Ivanov</i> , The Avar-Byzantine wars of the late Sixth century as depicted by Nikephoros Kallistos Xanthopoulos: A new source? – – – – –	123
<i>Сергеј А. Иванов</i> , Аварско-византијски ратови с краја VI века описани у делу Нићифора Калиста Ксантопула: Нови извор? – – – – –	148
<i>Alexandra-Kyriaki Wassiliou-Seibt</i> , Der Terminus προνοητής in der byzantinischen Verwaltung – – – – –	149
<i>Александра-Киријаки Василију-Зажби</i> , Термин προνοητής у византијској администрацији	161
<i>Telemachos C. Lounghis</i> , Was there a “pre-feudal” crisis? On Ljubomir Maksimović’s inaugural lecture before the Academy of Athens – – – – –	163
<i>Тилемахос К. Лунгис</i> , Да ли је било „пре-феудалне“ кризе? О приступној беседи Љубомира Максимовића у Атинској академији – – – – –	171
<i>Александар В. Појовић</i> , „Етимолошки атлас“ људског тела у спису <i>Ὁδηγός</i> Анастасија Синаита – – – – –	173
<i>Aleksandar V. Popović</i> , „Etymological atlas“ of human body in <i>Hodegos</i> of Anastasios of Sinai	177
<i>Иван Божилов</i> , Няколко бележки към <i>Theophanes Chronographia</i> , 497 ₁₆₋₂₆ – – – – –	179
<i>Иван Божилов</i> , Неколико речи о <i>Теофановој Хронографији</i> , 497 ₁₆₋₂₆ – – – – –	186
<i>Werner Seibt</i> , Was lehren die Siegel über die Verwaltung von Cherson im Mittelalter? – – –	187
<i>Вернер Зајби</i> , Шта сведоче печати о администрацији Херсона у средњем веку? – – –	194

<i>Predrag Komatina</i> , Date of the composition of the <i>Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae</i> nos. 4, 5 and 6 -----	195
<i>Предраг Комаћина</i> , Време настанка <i>ејускојских ноћниција Цариградске цркве</i> бр. 4, 5 и 6 -----	213
<i>Милош Цвејковић</i> , Мерарх у тематској организацији од IX до XII века -----	215
<i>Miloš Cvetković</i> , Merarches in the thematic organization (9 th –12 th centuries) -----	233
<i>Иван Биљарски</i> , Житието на св. Григориј Декаполит в рѣкопис Ms. Sl. 307 от Румънската Академия -----	235
<i>Иван Биљарски</i> , Житије Св. Григорија Декаполита у рукопису Ms. Sl. 307 Румунске академије -----	243
<i>Ewald Kislinger</i> , Erster und zweiter Sieger. Zum byzantinisch-karolingischen Bündnis bezüglich Bari 870–871 -----	245
<i>Евалд Кислингер</i> , Први и други победници. О византијско-каролиншком савезу у Барију 870–871. -----	258
<i>Καλλιόπη Α. Ππουρδάρα</i> , Ἡ νομολογία, κίνητρο νομοθετικῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ -----	259
<i>Калиопи А. Бурдара</i> , Судска пракса као мотив законодавне иницијативе Лава VI Мудрог -----	267
<i>Тамара Мајковић</i> , <i>Μαρία</i> као основ за развод брака у Новелама CXI и CXII Лава VI Мудрог -----	269
<i>Tamara Matović</i> , <i>Μαρία</i> as a ground for divorce in Novellae CXI and CXII of Leo the Wise -----	282
<i>Michael Grünbart</i> , Aspekte der politischen Verflechtung des Patriarchen in der mittelbyzantinischen Zeit -----	283
<i>Михаел Гринбарџ</i> , Аспекти политичког уплива патријараха у средњовизантијском периоду -----	300
<i>Миодраг Марковић</i> , О покушајима убицања „насељених градова“ Порфиrogenитове Паганије. Историографски преглед са посебним освртом на спорна питања --	303
<i>Miodrag Marković</i> , On the attempts to locate the “inhabited cities” of Porphyrogenetos’ Pagania. A historiographic overview with special reference to controversial issues --	332
<i>Rosemary Morris</i> , Travelling Judges in Byzantine Macedonia (10 th –11 th c.) -----	335
<i>Розмери Морис</i> , Путујуће судије у византијској Македонији (X–XI век) -----	345
<i>Vassiliki N. Vlyssidou</i> , Relativement à la nomination d’Eustathe Maléinos comme stratège d’Antioche et de Lykandos -----	347
<i>Василики Н. Влисиду</i> , О именовану Евстатија Малеина за стратега Антиохије и Ликанда -----	355
<i>Marina Loukaki</i> , Kataphlôros ou Kataphlôron: Notes sur un patronyme byzantin -----	357
<i>Марина Лукаки</i> , Kataphlôros или Kataphlôron: белешке о једном византијском презимену -----	365
<i>Ljubomir Milanović</i> , On the threshold of certainty: The Incredulity of Thomas in the narthex of the katholikon of the Hosios Loukas Monastery -----	367
<i>Љубомир Милановић</i> , На прагу извесности: Представа Неверства Томиног у припрати католикона Манастира Хосиос Лукас -----	386

<i>Diether Roderich Reinsch</i> , Wer waren die Leser und Hörer der <i>Chronographia</i> des Michael Psellos? -----	389
<i>Диџер Родерих Рајнш</i> , Ко су били читаоци и слушаоци <i>Хронографије</i> Михаила Псела? -----	398
<i>Frederick Lauritzen</i> , The mixed life of Plato's Philebus in Psellos' <i>Chronographia</i> (6a.8) – <i>Фредерик Лаурицен</i> , Мешовити живот Платоновог Филеба у Пселовој <i>Хронографији</i> (6a.8) -----	399 409
<i>Jean-Claude Cheynet</i> , Michel Psellos et Antioche -----	411
<i>Жан-Клод Шене</i> , Михаило Псел и Антиохија -----	422
<i>Paolo Odorico</i> , Le backgammon de Kékauménos. À propos d'un passage peu clair et d'une bataille peu connue -----	423
<i>Паоло Одорико</i> , Кекавменов бекгемон. О једном нејасном одељку и једној мало познатој бици -----	430
<i>Jovanka Kališ</i> , Episcopski gradovi Србије у средњем веку -----	433
<i>Jovanka Kališ</i> , Episcopal towns of medieval Serbia -----	446
<i>Vijadin Ivanišević – Bojana Krsmanović</i> , Byzantine seals from the <i>Ras Fortress</i> -----	449
<i>Вујадин Иванишевић – Бојана Крсмановић</i> , Византијски печати из <i>Њвржаве Рас</i> ----	460
<i>Марко Појовић</i> , Прилог проучавању топографије византијског Београда у XI и XII веку -----	461
<i>Marko Popović</i> , A contribution to the topography of Byzantine Belgrade in the 11 th and 12 th century -----	477
<i>Michel Kaplan</i> , Retour sur le dossier du monastère de la Théotokos Éléousa à Stroumitza –	479
<i>Мишел Кајлан</i> , Поново о питању манастира Богородице Елеусе у Струмици -----	492
<i>Марџин Марко Вучеџић</i> , Ритуал потчињавања Стефана Немање цару Манојлу I Комнину (1172) -----	493
<i>Martin Marko Vičetić</i> , Das Ritual der Unterwerfung Stefan Nemanjas unter Manuel I. Komnenos (1172) -----	503
<i>Βασίλης Κατσαρός</i> , Άγιος Γεώργιος ο Γοργός: Η αλληγορική ερμηνεία στην εννοιολογική μετάλλαξη του επιθέτου -----	505
<i>Василис Кацарос</i> , Свети Георгије Горг: алегориско тумачење у концептуалном мењању епитета -----	518

Том II – Tome II

<i>Vera von Falkenhausen</i> , Una sentenza di Sanctorus <i>magne Regie curie magister iustitarius</i> (Messina, 1185) -----	521
<i>Вера фон Фалкенхаузен</i> , Једна пресуда Санктора, <i>magne Regie curie magister iustitarius</i> -а (Месина, 1185) -----	536
<i>Дејан Целебџић</i> , Провинцијски севасти од краја XII до средине XIII века -----	537
<i>Dejan Dželebdžić</i> , Provincial Sebastoi from the end of 12 th to mid 13 th century -----	548

<i>Günter Prinzing</i> , Hatte Stefan I. von Serbien eine Tochter namens <i>Komnene</i> ? Zur aktuellen Diskussion über die Chomatenos-Akten zu Stefan Nemanjić und seinem Bruder Sava	549
<i>Гунтер Принцинг</i> , Да ли је Стефан Немањић имао кћер по имену <i>Комнина</i> ? Прилог актуелној дискусији о Хоматиновим актима о Стефану Немањићу и његовом брату Сави	569
<i>Даница Појовић</i> , Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске „канонизације“ у средњовековној Србији	573
<i>Danica Popović</i> , When was King Stefan the First-Crowned included among the Saints? A contribution to the study of royal „canonization“ in Medieval Serbia	584
<i>Bojana Pavlović</i> , Theodore II Lascaris as co-emperor: Reality and misapprehensions in Byzantine historiography	587
<i>Бојана Павловић</i> , Теодор II Ласкарис као савладар: стварност и заблуде у византијској историографији	606
<i>Аксинија Джурова</i> , Автограф на Теодор Хагиопетрит од Църковния историко-археологически институт в София, ЦИАИ 949	609
<i>Аксинија Џурова</i> , Аутограф Теодора Хагиопетрита из Црквеног историјско-археолошког института у Софији, ЦИАИ 949	616
<i>Vassil Gjuzelev</i> , Imperatrix Bulgariae Anna-Neda (1277 – c. 1346)	617
<i>Vasil Бузелев</i> , Imperatrix Bulgariae Anna-Neda (1277 – c. 1346)	627
<i>Triantafyllitsa Maniati-Kokkini</i> , Were Byzantine monks of the 13 th –15 th centuries holders of imperial grants?	629
<i>Тријандафилица Манијаџи-Кокини</i> , Да ли су византијски монаси од XIII до XV века били уживаоци царских даривања?	643
<i>Élisabeth Malamut</i> , L'impératrice byzantine et la cour (XIII ^e – XV ^e siècle)	645
<i>Елизабети Маламу</i> , Византијска царица и двор (XIII–XV век)	661
<i>Мирјана Живојиновић</i> , Акти о аделфатима. Прилог византијско-српској дипломатици	663
<i>Mirjana Živojinović</i> , Chartes portant sur les <i>adelphata</i> . Contribution à la diplomatie byzantino-serbe	681
<i>Драган Војводић</i> , Изгубљени остаци фресака западног pročеља Спасове цркве у Жичи	683
<i>Dragan Vojvodić</i> , The lost traces of the frescoes on the western frontage of the Ascension Church in Žiža	692
<i>Смиља Марјановић-Душанић</i> , Краљево тело у српској хагиографији и настанак концепта непобедивог јунака	693
<i>Smilja Marjanović-Dušanić</i> , The king's body in Serbian hagiography: Meaning and function of the <i>corpus invictissimus</i> topos	703
<i>Ευάγγελος Χρυσός</i> , Σχόλια για το κίνημα των Ζηλωτών στη Θεσσαλονίκη	705
<i>Евангелос Хрисос</i> , Коментари о покрету зилота у Солуну	712
<i>Срђан Пириватрић</i> , Византијске титуле Јована Оливера. Прилог истраживању проблема њиховог порекла и хронологије	713
<i>Srđan Pirivatrić</i> , The Byzantine titles of Jovan Oliver. A contribution of the issues of their origin and chronology	723

<i>Ђорђе Бубало</i> , Оглед из историје текста Душановог законика. <i>Ручкописно окружење</i> – <i>Đorđe Bubalo</i> , A prolusion on the history of the text of Dušan's <i>Code</i> -----	725 739
<i>Antonio Rigo</i> , Il <i>prostagma</i> di Giovanni VI Cantacuzeno del marzo 1347 ----- <i>Аниџонио Руго</i> , <i>Простјагма</i> Јована VI Кантакузина из марта 1347. -----	741 762
<i>Peter Schreiner</i> , Ethnische Invektiven in der spätbyzantinischen Händlerwelt. Zum anonymen Poem im Marcianus gr. XI, 6 aus dem 3. oder 4. Jahrzehnt des 14. Jahrhunderts ----	763
<i>Петер Шрајнер</i> , Негативно приказивање етничких група у касновизантијском трго- вачком свету. О Анонимовој песми у Marcianus gr. XI, 6 из 3. или 4. деценије XIV века -----	778
<i>Анатолиј А. Турилов</i> , К истории поздневизантийской церковной иерархии (по данным славянских источников конца XIV – середины XV вв.) -----	779
<i>Анаџолиј А. Турилов</i> , Прилог историји позновизантијске црквене хијерархије (према подацима словенских извора од краја XIV до средине XV века) -----	788
<i>Маја Никוליћ</i> , Чујем да имаш њлемениџог коња – Писмо Манојла II Палеолога Димитрију Хрисолорасу бр. 43 -----	789
<i>Маја Никוליћ</i> , <i>I hear you have a noble horse</i> – Manuel II Palaiologos' letter no. 43 addressed to Demetrios Chrysoloras -----	800
<i>Марко Шуица</i> , О години одласка кнеза Стефана Лазаревића у Севастију -----	803
<i>Marko Šuica</i> , On year of journey of Prince Stefan Lazarević to Sivas -----	810
<i>Гојко Суботић</i> , Једна градитељска радионица из друге деценије XV века у граничним пределима Бугарске и Србије -----	811
<i>Gojko Subotić</i> , An architectural workshop from the 2 nd decade of the 15 th century in the border regions of Bulgaria and Serbia -----	831
<i>Slobodan Ćurčić</i> , Visible and invisible aspects of building the fortified palace of Smederevo and its historical significance -----	835
<i>Слободан Ћурчић</i> , Видљиви и невидљиви аспекти изградње утврђене палате („Малог града“) у Смедереву и њен историјски значај -----	850
<i>Десанка Ковачевић-Којић</i> , О саставу и обради племенитих метала из српских средњо- вјековних рудника -----	853
<i>Desanka Kovačević-Kojić</i> , About the composition and processing of precious metals from the Serbian medieval mines -----	861
<i>Peter Soustal</i> , Überlegungen zu Toponymen der Region Kastoria aus dem osmanischen Defter von 1440 -----	863
<i>Петер Сустиал</i> , Разматрања о топонимима области Костура према османском дефтеру из 1440. -----	871
<i>Silvia Ronchey</i> , Costantino Continuato. Ideologia e iconografia del carisma imperiale bizan- tino agli albori dell'età moderna -----	873
<i>Силвија Ронки</i> , Constantinus Continuatus. Идеологија и иконографија византијске цар- ске харизме у освит модерног доба -----	894
<i>Момчило Спремић</i> , Деспот Лазар Бранковић -----	899
<i>Motčilo Spremić</i> , Despot Lazar Branković -----	911

<i>Милош Живковић</i> , Свети Сисоје над гробом Александра Великог. Једна монашка тема поствизантијске уметности и њени примери у српском сликарству XVII века –	913
<i>Miloš Živković</i> , Saint Sisoës above the grave of Alexander the Great. A monastic theme of post-Byzantine art and its examples from the 17 th century Serbian painting –	938
<i>Mikhail V. Bibikov</i> , Byzantine Eden –	941
<i>Михаил В. Бибииков</i> , Византијски Еден –	946
<i>Johannes Koder</i> , <i>Kordax</i> und <i>methe</i> : lasterhaftes Treiben in byzantinischer Zeit –	947
<i>Јоханес Кодер</i> , <i>Kordax</i> и <i>methe</i> : порочне радње у доба Византије –	958
<i>Ralph-Johannes Lilie</i> , Die byzantinische Gesellschaft im Spiegel ihrer Quellen –	959
<i>Ралф-Јоханес Лилие</i> , Византијско друштво у огледалу извора –	968
<i>Michael Altrip</i> , Hierarchies or direct relation to God: A new interpretation –	969
<i>Михаел Алџтрип</i> , Хијерархије или непосредна веза с Богом: нова интерпретација –	985
<i>Бојан Миљковић</i> , Кружни постриг у православној цркви (στρογγύλη κουρά, παπαλήθρα, sve{eni ;qsko goumqn'ce) –	987
<i>Bojan Miljković</i> , Tonsure circulaire dans l'Église orthodoxe (στρογγύλη κουρά, παπαλήθρα, sve{eni ;qsko goumqn'ce) –	1001
<i>Срђан Шаркић</i> , Службености у византијском и српском средњовековном праву –	1003
<i>Srđan Šarkić</i> , Servitudes in Byzantine and Serbian medieval law –	1012
<i>Stanoje Bojanin</i> , Sacred and profane topography in a medieval Serbian parish – An outline	1013
<i>Станоје Бојанин</i> , Сакрална и профана топографија у парохији средњовековне Србије: нацрт за једно истраживање –	1023
<i>Михаило Сџ. Појовић</i> , Да ли су класична историјска географија византијског света и GIS технологија противречност? О употреби савремених технологија у хуманистичким наукама –	1025
<i>Mihailo St. Popović</i> , Are the classical historical geography of the Byzantine world and GIS technology a contradiction? On the usage of contemporary technologies in the humanities –	1037
<i>Александар Лома</i> , Свети Сава и облакогонци –	1041
<i>Aleksandar Loma</i> , St Sava and the Cloud-chasers –	1076

МИЛОШ ЦВЕТКОВИЋ
(Византолошки институт САНУ, Београд)

МЕРАРХ У ТЕМАТСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ ОД IX ДО XII ВЕКА *

Текст садржи резултате проучавања функције мерарха, која је припадала војној организацији Царства у рановизантијском периоду, након чега извори о овој дужности више од два столећа не дају никаква обавештења. Средином IX века мерарси постају саставни део тематског устројства. Извесна ограничења у проучавању карактера ове дужности, која проистичу из оскудности изворног материјала, могуће је надоместити сагледавањем општих политичких и војних прилика у Царству, односно праћењем војних реформи које су спровођене у IX и X столећу. Посебан нагласак у раду стављен је на проблем војно-управних компетенција мерарха, које су биле предмет различитих интерпретација у савременој литератури. Један од циљева истраживања био је и утврђивање хронолошког оквира током којег долази до поновног установљења овог чина у византијској војсци.

Кључне речи: мерарх, турмарх, тематска организација.

The text cites the results of the study of the role of merarches, which were a part of the military organization of the Empire in the early Byzantine period. Later historical documents do not give any notion of this position for more than two centuries. The merarches became a part of the thematic organization in the middle of 9th century. Our ability to fully understand the nature of their function is limited due to the scarcity of source materials; this, however, may be overcome by taking into account, the general and political situation in the Empire, that is, by considering the military reforms executed in the 9th and 10th century. This paper focuses on the problem of the military-administrative competences of the merarches, which have been the subject of different interpretations in the modern, scholarly literature. One of the aims of this research is the definition of the timeframe within which the reestablishment of this rank in the Byzantine army occurred.

Keywords: merarches, tourmarches, thematic organization.

* Чланак је настао у оквиру рада на пројекту *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету*, бр. 177032, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Проучавање војне организације и административног уређења Ромејског царства у првим столећима средњовизантијске епохе отежано је услед оскудности изворног материјала који савременим истраживачима стоји на располагању. Због тога многи догађаји, појаве, личности и установе из тог периода ни до данас нису на задовољавајући и општеприхваћен начин објашњени у науци. У ту категорију спада и дужност мерарха. Реч је о високом официрском чину у византијској војсци Маврикијевог доба, који у наредним столећима ишчезава из изворне грађе, да би се у IX веку појавио као део тематског устројства.¹ То што се у савременој литератури мерарху једва посвећивала пажња вероватно је последица малобројности изворних података.

Један од првих истраживача који се бавио овим питањем, Бери, дефинисао је мерарха, у студији о административном уређењу у IX столећу, праћеној текстом Филотејевог Клиторологиона, као заповедника једне од три бригаде, на које су по правилу биле подељене тематске армије.² Устројство војних формација није, међутим, било истоветно са административно–територијалном структуром унутар тема. Бери је сматрао да је већина тема у IX веку била подељена на два управна округа – турме, са турмарсима на челу.³ Старешине ових округа били су уједно и заповедници поменутих бригада, док се на челу треће налазио мерарх, који није имао административне надлежности над посебним округом унутар теме.⁴

Извесну пажњу функцији мерарха посветила је и Арвелер у студији о византијској администрацији од IX до XI века. Ипак, неколико редова посвећених мерарху углавном се свде на набрајање оних места у изворној грађи у којима је овај официр поменут, али без детаљнијег разматрања његових компетенција. За разлику од претходних истраживача, Арвелер истиче и документарну грађу – акта у којима је мерарх побројан међу функционере чија се надлежност изузима у оквиру имунитетних права додељиваних манастирима почев од X столећа.⁵

¹ У изворима наилазимо на различите језичке форме којима је означаван овај функционер: *μεράρχης*, *μερίάρχης* (*J. Haldon*, *Theory and Practice in Tenth-Century Military Administration: Chapters II, 44 and 45 of the Book of Cerimonies* (у даљем тексту: *Haldon*, *Theory and Practice*), TM 13 (1999) 217, 223); *μερεάρχης* (*G. Schlumberger*, *Sigillographie de l'Empire byzantine*, Paris 1884, 201, 202 (у даљем тексту: *Schlumberger*, *Sigillographie*)).

² *J. B. Bury*, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century* (With a Revised Text of The *Kletorologion of Philotheos*), London 1911, 42 (у даљем тексту: *Bury*, *Administrative System*).

³ Неусаглашеност изворних података о броју турми у темама (помињу се две, три или више турми), Бери објашњава закључком да тај број није био јединствен и да је варирао од теме до теме, *Bury*, *Administrative System*, 41–42. Разлог томе вероватно лежи у чињеници да су теме биле различитих величина, било да је реч о територијалном опсегу или људству, па се према томе и њихова структура разликовала.

⁴ Бери наводи да је турмарх наследио позицију мерарха из Маврикијевог стратегијско-на. Говорећи о познијем периоду, аутор истиче место у Тактици Лава VI, где се мерарх помиње као старији чин у односу на турмарха, али и она места у истом извору, као и у Филотејевом Клиторологиону, у којима су две дужности стављене у исту равн. Без посебног коментара, Бери помиње и печат мерарха Кнососа, из времена након освајања Крита, које је предводио Нићифор Фока, као и одељак код Генесија, где је поменут мерарх Харсијанона. Спомиње, како и сам каже, помало нејасно место у Спису о церемонијама, где се помиње мерарх бандона, *Bury*, *Administrative System*, 42 n. 2–4.

⁵ *H. Ahrweiler*, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantine aux IXe–XIe siècles* (у даљем тексту: *Ahrweiler*, *Recherches*), *Bulletin de Correspondance hellénique* 84 (1960) 66 n. 3–5 (= *H. Ahrweiler*, *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, *Variorum Reprints*, London

Сличан приступ имала је и Вера фон Фалкенхаузен, која у студији о византијској власти на простору Јужне Италије, у периоду од IX до XI века, такође набраја изворне податке о мерарсима и њиховом положају у војно–управној структури Царства. Поред осталих, она посебно истиче и ретка обавештења која о мерарсима пружају извори италијанског порекла.⁶

Мерарх је заузео место у истраживању још једног познаваоца византијске управе. У коментару који прати издање *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, у одељку посвећеном Филотејевом Клиторологиону, Икономидис се дотакао питања тематских функционера подређених стратегу, међу којима је био и мерарх. Он је сматрао да је састављач поменутог тактикаона турмархе и мерарха поистовећивао, а изостанак мерарха у секцији 3 Клиторологиона, за Икономидиса је била потврда таквог становишта.⁷ Икономидис помиње, међутим, и Спис о церемонијама Константина Порфирогенита, где се истиче разлика између њих: мерарху је, наиме, припадала одећа својствена официрима нижег ранга у односу на турмархе. Икономидисов искорак у односу на претходна гледишта, огледа се, пре свега у ставу да је мерарх, попут турмарха, могао управљати посебним административним округом унутар теме. Потврду за то он налази у чињеници да је сачуван печат мерарха Кносаса.⁸

Корак даље у овом смеру отишао је Џон Халдон. У коментару који прати издање *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, објашњавајући контрадикторност која је често била присутна у изворима када се говори о мерарху и турмарсима, Халдон је изнео став да је мерарх заправо био заповедник стратега турме, односно округа у коме се налазио стратегов штаб.⁹

У синтетском прегледу историје византијске војне организације – *Byzantium and Its Army (284–1081)* – Тредголд ставља мерарха IX столећа у равн са турмарсима, а разлику између њих објашњава ставом да је мерарх, у ствари, био турмарх чија је служба била непосредно везана за стратега теме.¹⁰

1971), наводи места у изворној грађи где се мерарси и турмарси посматрају као еквиваленти, као и одељке у којима две дужности делују паралелно. Такође, Арвелер је потцртала и место у Тактици Лава VI, где се мерарх описује као најбољи међу турмарсима.

⁶ *V. von Falkenhausen, Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967, 111–112 (у даљем тексту: *Falkenhausen, Untersuchungen*).

⁷ *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. *N. Oikonomidès*, Paris 1972, 108–9 n. 65 (у даљем тексту: *Les listes de préséance*).

⁸ *Les listes de préséance*, 108–9 n. 65.

⁹ *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. *J. Haldon*, SFNB 28, Wien 1990, 249–250 (у даљем тексту: *Three Treatises*). Халдон је посебно истакао одељак у Спису о церемонијама где, како он тврди, састављач извора ставља знак једнакости између турмарха и мерарха. Реч је о опису експедиције на Крит с почетка X столећа, у којем се уз стратега Тракесијанца помињу подређени официри: тројица турмарха и мерарх. Док је стратег са тројицом турмарха кренуо пут Крита, турмарх τὸν Βικτόρων је остао да чува обалу. Мерарх је морао бити један од тројице турмарха који су испловили, сматра Халдон, па је према томе, то доказ поменуте једнакости између два чина; *Haldon, Theory and Practice*, 217. Халдон је изнео још неколико судова којима је покушао да појасни карактер ове дужности. Податак да мерарх заповеда бандоном Халдон објашњава ставом да се ради о бандону турме у којој је стациониран стратегов штаб. Нижи ранг мерарха у односу на турмархе, који се назире на неколико места у изворима, Халдон објашњава тиме што се мерарх налазио у непосредној стратеговој јурисдикцији, *Three Treatises*, 250.

¹⁰ *W. Treadgold, Byzantium and Its Army (284–1081)*, Stanford 1995, 99 (у даљем тексту: *Treadgold, Byzantium and Its Army*). Мерарси VI столећа командовали су јединицама у чијем се

Он, такође, пише да су турмарси, поред командовања војним јединицама, били уједно и старешине округа.¹¹ Тредголдово становиште, чини се, не одступа много од Халдоновог.

Војно–командни карактер функције мерарха сасвим је очигледан. То, међутим, није случај са његовим управним компетенцијама. Поједини истраживачи претпоставили су постојање територијално заокружене целине, односно војно–административног округа унутар теме, којим је руководио мерарх. Разлика између округа којима су руководили турмарси и оног под заповедништвом мерарха објашњена је ставом да је у мерарховој области био стациониран стратегов штаб. Ипак, недостатак изворних података који би недвосмислено потврдили такво становиште отвара простор за додатна истраживања. Њихова целисходност лежи и у чињеници да научна јавност данас располаже са неколико нових печата мерарха, који у извесној мери могу подстаћи сазнања о делокругу ових функционера. На крају, извесна ограничења у истраживању ове теме, која проистичу из оскудности изворног материјала, могуће је надоместити сагледавањем општих политичких и војних прилика у Царству.

*

Познато је да је мерарх у VI столећу био високи официр ромејске војске. Његова позиција у војном устројству разјашњена је на основу података Маврикијевог стратегикона, који пружа целовиту слику о командној структури византијских армија у том периоду. На челу сваке од њих налазио се стратег (στρατηγός – *magister militum*). Армије су у формацијском смислу биле подељене на мере. На челу сваке од њих налазили су се мерарси. Поменуће формације су се даље делиле на мире или друнге, са мирарсима или дуксевима на челу.¹²

Изложени распоред војних јединица Маврикијевог доба умногоме подсећа на познију структуру, из периода класичног тематског уређења.¹³ Ипак, извесне разлике постоје, а једна од њих се односи на чин турмарха, који је у командном ланцу позициониран непосредно иза стратега и који заповеда највећим формацијама унутар теме. У науци је одавно прихваћен став да је турмарх у

саставу налазило најчешће 5000 војника. То је уједно био максималан број војника под заповедништвом турмарха, који су у војној организацији преузели дужност мерарха. Турме су бројале између 2000 и 5000 људи, *Ibid*, 99. Тредголд у свом раду прецизира време појаве функције мерарха теме Тракесијанаца. То се, како он сматра, могло десити после 840. године, када у штабу ове теме, судећи по арабљанским изворима, фигурирају само двојица турмарха, док мерарха још увек нема, *Ibid*, 100.

¹¹ *Treadgold*, *Byzantium and Its Army*, 106.

¹² *Das Strategikon des Maurikios*, edd. *G. Dennis – E. Gamillscheg*, CFHB 17, Wien 1991, 86. Мерарх је био старешина војног одреда копнене војске, уједно и високи официр ромејске флоте, *Naumachica*, ed. *A. Dain*, Paris 1943, 41; *Ναυμαχικά*, edd. *Τ. Κόλιας – Ι. Δημητρίουκας*, Αθήνα 2005, 94. Преглед списка који се баве тактиком и стратегијом у Византији, приказао је: *A. Dain*, *Les stratégistes byzantines*, TM 2 (1967) 317–392. Cf. *J. Haldon*, *Some Aspects of Byzantine Military Technology from the Sixth to the Tenth Centuries*, BMGS 1 (1975) 11–47; *W. Kaegi*, *Some Thoughts on Byzantine Military Strategy*, Brookline 1983.

¹³ *Ahrweiler*, *Recherches*, 2–3. Cf. *W. Kaegi*, *Two studies in the continuity of late Roman and early Byzantine military institutions*, BF 8 (1982) 87–113; *J. Haldon*, *Warfare, State and Society in the Byzantine world (565–1204)*, London 1999, 107–115.

војсци преузео надлежности мерарха,¹⁴ вероватно почетком VII stoleћа, али га је еволуција његових компетенција, која је уследила у наредна два stoleћа, у много чему удаљила од мерарха из Маврикијевог стратегикона.¹⁵

Трајним размештањем војника (стратиота) – припадника дотадашњих армија (тема) широм Царства, у VII веку, успостављени су темељи будућег тематског уређења.¹⁶ Формиране су армијске области – теме, као највиши војно–управни окрузи у Царству. Теме су биле подељене на ниже војне округе – турме, са турмарсима на челу. Неповољне спољнополитичке околности и стална претња Арабљана ограничиле су делокруг ових функционера у територијалном и тактичком смислу. Потреба да се заштите територије Царства од спољних непријатеља резултирала је прецизном поделом територијалних надлежности унутар тема, па турмарси добијају на управу јасно омеђене округе, у којима остварују своје надлежности. Осека византијске моћи истакла је дефанзивну улогу турмарха, који преузимају на првом месту задатке одбране територије и становништва у случају непријатељских напада на Царство.¹⁷ По томе су се разликовали од мерарха VI stoleћа, који нису имали територијално ограничене надлежности.¹⁸

¹⁴ *Bury, Administrative System, 42; Treadgold, Byzantium and Its Army, 99. Cf. J. Haldon, Administrative Continuities and Structural Transformations in East Roman Military Organisation (c. 580–640), edd. F. Vallet – M. Kazanski, L'Armée romaine et les barbares du 4e au 7e siècle, Paris 1993, 45–53 (= J. Haldon, State, Army and Society in Byzantium: Approaches to Military, Social and Administrative History (6th–12th Centuries), Aldershot 1995).*

¹⁵ Разлози за такву реформу нису испитивани, што је условљено изостанком података у изворима који се непосредно баве тим питањем. Ипак, праћење општих токова развоја и реформи у војно–организационој структури, као и промена у стратегијском и тактичком приступу рOMEЈСКЕ армије, може донекле послужити као путоказ за решавање овог проблема. Тактичке и организационе реформе које су спровођене у византијској војсци VII stoleћа представљале су, пре свега, одраз прилагођавања армије новим техникама ратовања. На првом месту истицала се све већа употреба лаке коњице у борбеним дејствима, што је било последица аварских и арапских утицаја, тачније речено, изналажења одговора на нападе персијских, аварских и арапских војски, предвођених брзом и лако опремљеном коњицом. Сходно томе, у новој формацијској и родовској констелацији унутар византијске војске, коњички ескадрони су морали заузети доминантан положај. То потврђује чињеница да је главнину тематске војске у наредним вековима чинила управо лако наоружана стратиотска коњица. С тим у вези је вероватно била и појава и истицање улоге турмарха, чији је назив био изведен од израза турма (тоурца), којима су у ранијим епохама називане управо коњичке јединице. О турми као коњичкој јединици сведочи: *Ioannes Lydus, ed. I. Bekkeri, Bonnæ 1837, 157; cf. Treadgold, Byzantium and Its Army, 88.* Први помен турмарха у писаним изворима налази се у опису Ираклијевог похода против Персије, забележен код Теофана, *Theophanis Chronographia, ed. C. De Boor, CSHB, Lipsiae 1883, 325; The Chronicle of Theophanes Confessor, edd. C. Mango – R. Scott, Oxford 1997 (repr. 1999), 453.*

¹⁶ Приказ најзначајније литературе о питањима која се односе на време настанка, карактер и социјални аспект тематског уређења постоји у: *Љ. Максимовић, Тематски војници у византијском друштву. Прилог новом процењивању проблема (у даљем тексту: Максимовић, Тематски војници), ЗРВИ 39 (2001–2002) 25–49 (= Љ. Максимовић, Огледи о политичкој моћи у Византији. Чиниоци и ослонци, СКЗ, Београд 2013).*

¹⁷ *Three Byzantine Military Treatises, ed. G. Denis, CFHB 25, Washington 1985, 186 (у даљем тексту: Three Byzantine Military Treatises); Le traite sur la guerilla (De velitatione) de l'empereur Nicephore Phocas (963–969), edd. G. Dagron – H. Mihăescu, Paris 1986, 77 (у даљем тексту: Le traite sur la guerilla).* Питања у вези са нижим територијалним јединицама, њихов настанак, развој и трансформација предмет су истраживања које ће резултирати изградом докторске дисертације аутора овог чланка, под насловом „Ниже јединице тематског уређења у Византији (IX–XI век)“.

¹⁸ У време када је састављен Маврикијев стратегикон, провинцијска управа још увек почива, највећим делом, на темељима постављеним у време царева Диоклецијана и Константина

После више од два столећа, мерарх се поново јавља у IX веку, као официр тематске војске.¹⁹ Битно је нагласити да је мерарха на прелазу из VI у VII столеће заменио турмарх, да би у IX веку поново био установљен чин мерарха, који није истиснуо турмарха, будући да те две функције постоје паралелно. Из наведеног следи да је обнављање чина мерарха у IX веку представљало резултат потребе да се институционализује функција чије су надлежности морале у извесној мери бити другачије од компетенција постојећих тематских функционера, пре свих турмарха.

Прецизно време поновног увођења функције мерарха тешко је утврдити али се извесни хронолошки оквири ипак могу оцртати. *Terminus post quem* је свакако 842/843. година, када је састављен Тактикон Успенског, у којем се тај официр не наводи.²⁰ Мерархе не помињу ни арабљански географи, чије су листе један од главних извора за проучавање војно–административног устројства у унутрашњости Ромејског царства.²¹ У њима, као и у поменутом тактикону, с друге стране, редовно сусрећемо стратега, клисурархе и турмархе, па се оправдање за изостављање мерарха не може тражити у ограниченем интересовању састављача ових извора.²² У прилог томе треба истаћи и да Тактикон Успенског помиње такође и ниже тематске функционере (хартуларије, комесе, доместике, друнгарије тема), међу којима нема мерарха.²³ Насупрот томе, у наредном сачуваном тактикону – Филотејевом Клиторологиону, састављеном 899, у одељку где се набрајају официри из штаба тематског стратега, налази се помен свих

Великог. Принцип начелне одвојености цивилних и војних органа власти, иако делимично нарушен, стварањем егзархата у Италији и северној Африци, и даље опстаје. Цивилна управа у унутрашњости почивала је на провинцијама и префектурама, док су дијецезе у то време изгубиле на значају. Насупрот томе, војна организација је функционисала на сасвим другачијим основама. Армија је била подељена на пограничну – стајаћу (лимес) војску и професионалне јединице, *Г. Осиџрогорски*, Историја Византије, Београд 1959, 55–56, 62–64 (у даљем тексту: *Осиџрогорски*, Историја). Официри професионалне војске нису имали административно–територијалне надлежности, што је обележје и мерарха VI столећа.

¹⁹ Појаву мерарха Халдон пореди са поновним јављањем функција: архигета, хоплитарха или таксиарха, које извори изнова бележе од средине X века. Реч је, сматра Халдон, о обнови старих чинова, уз извесне промене у њиховим надлежностима у односу на класичну епоху, *J. Haldon, A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI*, Washington 2014, 148 (у даљем тексту: *Haldon, Critical Commentary on The Taktika*).

²⁰ О тактикону, cf. *Les listes de préséance*, 41–63.

²¹ Cf. *E. W. Brooks, Arabic Lists of the Byzantine Themes*, JHS 21 (1901) 67–77. Тумачећи податке Ибн Хордадбеха, Барбије де Мејнар, који је превео дело поменутог арабљанског географа, је изнео тврдњу да се појам *thoumahar*, којим је у том спису означен ромејски официр – заповедник одреда од 1000 војника, односи на мерарха, *Ibn Hordadbeh, Le livre des routes et des provinces*, ed. *C. Barbier de Meynard*, Journal Asiatique, 6e serie, t. 5 (Janvier – Février 1865) 480–481. Такво становиште, са којим је била сагласна Антониадис-Бибику (*H. Antoniadis-Bibicou, Études d'histoire maritime de Byzance. A propos du "thème des Caravisiens"* (у даљем тексту: *Antoniadis-Bibicou, Études d'histoire maritime*), Paris 1966, 141), није прихватљиво, имајући у виду да место поменутог официра у командној структури византијске армије у потпуности одговара положају друнгарија, cf. *H. Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig 1899, 116.

²² У наративним изворима који служе као материјал за проучавање историје Византије VII, VIII и прве половине IX столећа нема помена мерарха. Сачувани печати мерарха се датирају у познији период. Речено потврђује да функција мерарха не постоји у византијској војно–управној организацији пре средине IX века (изузимајући, наравно, Маврикијев стратегикон и период VI века).

²³ *Les listes de préséance*, 61, 63.

је неједнако вредновање података из Генесијевог списка последица недовољног познавања дужности мерарха. Међутим, извори које је Генесије користио, временска дистанца у односу на догађај о којем приповеда, као и извесна прецизност у опису, коју карактерише помен личног имена византијског официра (Махерас), довољни су разлози да се његов податак, у најмању руку, стави у исту раван са подацима из Хронике Теофановог настављача.³² У том случају, увођење нове – старе дужности мерарха спроведено је у периоду између састваљања Тактикона Успенског 842/843. и 863. године, када се датира Генесијев податак. У питању је време владе Михаила III, када је дошло до значајнијих промена у функционисању врховне команде Царства. На тај начин посматрано, обнављање дужности мерарха представљало би само један део тада спроведених војних реформи.

У изворима нису ни на један начин објашњени ни укидање функције мерарха крајем VI или почетком VII столећа, нити њено касније обнављање, у IX веку. Упркос томе, повод за поновну успоставу ове функције могуће је, ипак, потражити у општим политичким и војним приликама у Царству, које су морале бити узрок организационих и стратегијских реформи, чија је последица била, између осталог, и поменуто успостављање заборављеног чина мерарха.

У доба о коме је реч реформа војно–административне организације спроведена је двојачко. На једној страни долази до поделе старих, пространих војно–управних округа – тема, које се уједначају и по величини и по унутрашњој организацији (са вертикалном територијално–управном структуром: тема – турма – бандон).³³ Разлог томе била је потреба централне власти да се у војном погледу еманципује од провинцијских намесника, смањивши им регрутни капацитет тема.³⁴ У исто време устаљује се посебан вид пограничних војно–управних округа – клисура.³⁵ Њихово оснивање имало је за циљ већу концентрацију војних снага у областима на граници према Арабљанима.

С друге стране, реформисан је и командни систем византијске војске. Првенство у војсци припало је средином IX века доместику схола – првобитно заповеднику једне од престоничких тагми.³⁶ То је био први ступањ у реформи врховне војне команде, која је спровођена и у наредном столећу (друга половина X века), када се ограничавају овлашћења доместика схола, како поделом те функције, тако и установљавањем других војних дужности, чији су носиоци

³² Из Генесијеве формулације се не може са потпуном сигурношћу закључити да ли је Махерас био мерарх који се налазио у штабу стратега Харсијанона, или се само у том тренутку затекао у тој регији. Оно што је пак врло прецизно дефинисано, јесте административно–територијални статус поменуте области. Генесије, дакле, јасно помиње тему Харсијанон 863. године. Према томе, време уздицања Харсијанона из ранга клисура у тему, могуће је тражити између 842/843. (Тактикон Успенског) и 863. године.

³³ *Ahrweiler, Recherches*, 80.

³⁴ *Б. Крсмановић*, Потенцијал функције доместика схоле (VIII–X век), ЗРВИ 43 (2006) 407 (удаљем тексту: *Крсмановић*, Потенцијал).

³⁵ Детаљније о клисурама, cf. *J. Ferluga*, Le clisure byzantine in Asia Minore, ZRVI 16 (1975) 9–23; *М. Григоријев-Иоаннидов*, Οι Βυζαντινές κλεισούρες και κλεισούραρχιες, Βυζαντιακά 9 (1989) 196, формирање првих клисура стваља у последње деценије VIII века и почетак наредног столећа.

³⁶ *Крсмановић*, Потенцијал, 407–417.

имали сличне компетенције.³⁷ Реформама спроведеним у IX веку створена је јединствена команда над целокупном – тагматском и тематском војском, што је свакако било у вези са променом спољнополитичких околности и намером Цариграда да сав војни потенцијал усмери на источно ратиште.

Острогорски је својевремено написао да је победом ромејске војске у бици код Посона, 863. године отворено ново поглавље у византијско–арабљанским односима, обележено офанзивом Ромеја, чији је врхунац наступио у време такозване византијске епопеје – доба тројице војничких царева из друге половине X и почетка XI века – Нићифора II Фоке, Јована I Цимискија и Василија II.³⁸ Поред помануте трансформације војно–управних округа и концентрисања значајнијих војних ресурса на граници, као и реформе врховне војне команде, предуслов за такву експанзију била је професионализација византијске провинцијске војске, чији су главни део у IX веку и даље чиниле тематске јединице. Природа тадашњих тематских војски није, међутим, одговарала новој офанзивнијој политици. Провинцијску војску сачињавали су стратиоти који су се издржавали пре свега од плодова својих имања, у мањој мери од војничких плата, па према томе нису били спремни за велике кампање и дуга одсуства од куће. У том погледу најречитији је пример војника – учесника побуне – Томе Словена, који су због дугих борби и одсуства од својих домова и породица напустили свог вођу.³⁹ Такође, припадници командног кадра у темама били су везани за територију о чијој су се безбедности бринули.

У таквим околностима неопходно је било реорганизовати тематску војску и створити формације, примерене новој офанзивној стратегији Цариграда. Требало је оформити и посебан војни кадар, оспособљен за дуга ратовања, без административно–територијалних компетенција и обавеза у матичној теми које би их у томе спутавале. Сходно томе, долази до стварања једне врсте мобилних одреда у темама, са војницима којима је војевање на далеким ратиштима било главни занат.⁴⁰ Уједно, у тим околностима у војну хијерархију поново се уводи официрски чин мерарха, који је вероватно заповедао поменутиим одредима.

Мерарх је био члан штаба тематског стратега, о чему сведоче подаци Филотејевог Клиторологиона (899).⁴¹ Занимљиво је што у реченом тактикону, листа од 11 тематских функционера, подређених стратегу, почиње навођењем турмарха или мерарха. Везник „или“, који је употребљен у извору, упућује на једнакост две функције. Треба такође рећи да се мерарх, за разлику од турмарха, не наводи на списку нижих тематских функционера у секцији 3 Клиторологиона, што је Икономидиса, како је већ наглашено, навело на закључак да је састављач тактикона две функције поистовећивао.⁴²

³⁷ *Крسمановић*, Потенцијал, 418–423.

³⁸ *Острогорски*, Историја, 225–226.

³⁹ Theophanes Continuatus, 67–68. На ту чињеницу пажњу је скренуо *Максимовић*, Тематски војници, 35.

⁴⁰ Посебну пажњу деловању професионалних јединица у темама посветила је *M. Grigoriou-Ioannidou*, Θέματα et τάγματα [Themata et tagmata]. Un problème de l'institution de thèmes pendant les Xe et XIe siècles, BF 19 (1993) 35–41.

⁴¹ Les listes de préséance, 109.

⁴² Les listes de préséance, 109 n. 65.

Податке које пружа тактикон треба ипак посматрати са извесном резервом, с обзиром на то да се формулација са везником „или“ не среће ни у једном другом извору. Насупрот томе, упоредно навођење турмарха и мерарха уобичајено је у дипломатичкој грађи (крај X – почетак XII века).⁴³ У питању су повеле, у којима се мерарси сврставају у ред функционера чији се делокруг ограничава на поседима адресата. Редослед њиховог навођења је готово увек идентичан: после помињања доместика схола, дука, катепана и стратега, следе нижи тематски функционери – турмарси, мерарси, хартуларији и др. Ако је судити по коришћеном обрасцу, где се мерарси наводе паралелно са турмарсима и другим функционерима, турмарх и мерарх представљају две одвојене и различите дужности. У прилог томе говоре и подаци из Списа о церемонијама Константина Порфиогенита: на једној свечаности приређеној на двору цара Василија I, почасно место као гости заузимају турмарси, мерарси и други официри тема Анатолика и Кападокије;⁴⁴ упоредно навођење види се и у описима похода на Крит из прве половине X столећа, у којима учествују, поред осталих, турмарси и мерарси тема Тракесијанаца и Харпезикиона.⁴⁵

Дистинкција две дужности изражена је и у опису њихове одеће у Спису о церемонијама. Наиме, турмарсима је припадала одећа са више украсних елемената, у односу на ону коју су носили мерарси.⁴⁶ То се односи на турмархе и мерархе класичних ромејских тема, док су прилике у тзв. ἄρμενικὰ θέματα биле нешто другачије.⁴⁷

⁴³ Обрасци за навођење чиновника у повељама, међусобно су врло слични. Понекад је реч о готово идентичним формулама, cf. *Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle*, edd. *J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, H. Métrévélis*, Paris 1985, 154 (акт дуге Јована Халдоса из 995. године); *Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe à 1204*, edd. *J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métrévélis*, Paris 1990, 134 (хрисовуља цара Нићифора III Вотанијата из 1079. године); *Actes de Lavra I. Des origines à 1204*, edd. *P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou*, Paris 1970 (у даљем тексту: *Actes de Lavra I*), 198, 210, 219, 240, 286 (хрисовуља цара Константина X Дуге из 1060. године; хрисовуља цара Михаила VII Дуге из 1074. године; хрисовуља цара Нићифора III Вотанијата из 1079. године; хрисовуља цара Алексија I Комнина из 1081. године; хрисовуља цара Алексија I Комнина из 1102. године); *Actes de Vatorpédi I. Des origines à 1329*, edd. *J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, Ch. Giros*, 114 (хрисовуља цара Нићифора III Вотанијата из 1080. године); *Acta et diplomata graeca medii aevi V*, edd. *F. Miklosich – I. Müller*, Vindobonae 1887, 4, 9, 138, 144 (хрисовуља цара Константина X Мономаха из 1045. године, хрисовуља цара Нићифора III Вотанијата из 1079. године, хрисовуља цара Михаила VII Дуге из 1074. године, хрисовуља цара Нићифора III Вотанијата из 1079. године. За последња два акта, cf. *P. Gautier*, *La Diataxis de Michel Attaliatè*, REB 39 (1981) 107, 121); *Acta et diplomata graeca medii aevi VI*, edd. *F. Miklosich – I. Müller*, Vindobonae 1890, 21, 23, 28, 48 (акт цара Нићифора III Вотанијата из 1079. године, сигилион цара Нићифора III Вотанијата из 1079. године, сигилион цара Алексија I Комнина из 1087. године, сигилион цара Алексија I Комнина из 1088. године).

⁴⁴ *De Ceremoniis*, 622.

⁴⁵ *Haldon*, *Theory and Practice*, 217, 223.

⁴⁶ *Three Treatises*, 126. Даривање официра, које је на овом месту описано, један је од традиционалних метода за придобијање њихове лојалности, *Ibid*, 248.

⁴⁷ У „јерменским“ темама мерарси су носили одећу истог ранга као и „велики“ турмарси, који се јављају са појавом нових тема на истоку Царства у X столећу, *Three Treatises*, 126. Поред одеће, исти ранг ових функционера потврђен је и идентичним износом плате коју су велики турмарси и мерарси примали у војним походима, *Haldon*, *Theory and Practice*, 217, 223. О платама у византијској војсци, cf. *Ibid*, 302–305; *J.-C. Cheynet, É. Malamut, C. Morrisson*, *Prix et salaires à Byzance (X^e–XVe siècle)*, edd. *V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson*, *Hommes et richesses dans l'Empire byzantine II (VIIIe–XVe siècle)*, *Réalités byzantines* 3, Paris 1991, 339–374. Разлог томе треба

Приликом навођења турмарха и мерарха у наведеним изворима, редослед је увек исти: прво се помињу турмарси, након њих мерарси и др. функционери. Ако се томе дода речени запис о вреднијој одећи која је припадала турмарсима ромејских тема, може се са извесном сигурношћу тврдити да између турмарха и мерарха није могао стајати знак једнакости, већ су турмарси засигурно били официри вишег ранга у односу на мерархе.

У вези с тим, треба истаћи чињеницу да у изворима постоје недвосмислена сведочанства о управним надлежностима турмарха: у Тактици De Velitatione наводи се да је турмарх имао улогу у обезбеђивању становништва на територији која је била у његовој надлежности; такође, истакнута је и судска власт турмарха у њиховим турмама.⁴⁸ За мерархе таквих података у изворима нема. Према томе, одсуство административних компетенција мерарха вероватно је било разлог њиховог нижег ранга у односу на турмархе у службеној војној хијерахији. Но и поред тога што су имали нижи ранг од турмарха, мерарси нису били подређени њима већ директно стратезима.

Однос између турмарха и мерарха није био идентичан у класичним и тзв. јерменским темама. У старим темама турмарси су имали виши ранг у односу на мерархе, док је у новим темама на истоку њихов положај био изједначен, што је било последица деградације чина турмарха узрокована губитком војно–управних надлежности (в. нап. 47).

Војно–командне дужности мерарха расветљене су највећим делом према подацима Тактике Лава VI, на основу којих закључујемо да су у командном ланцу они били непосредно подређени стратегу. На појединим местима, чини се да састављач тактике у службеној хијерархије мерарсима даје извесну предност у односу на турмархе. Такође, на неколико места мерарх је означен термином

тражити у чињеници да је унутрашња структура нових тема – стратигида била умногоме другачија у односу на устројство које је било својствено класичној тематској организацији. У новим темама (Харлезикион), које су најчешће обухватале неколико суседних утврђења, није било могуће успоставити унутрашњу територијалну организацију са нижим окрузима (турмама), па у њима турмарси губе дотадашња својства, односно управне надлежности. Промена карактера се одразила и на број носилаца овог чина у новим темама, који се драстично повећава. У поменутом походу на Крит учествовали су 22 великих турмарха и 47 малих, *Haldon, Theory and Practice*, 223. У питању су, вероватно, били локални јерменски великаши који су добили чинове и почасте од Цариграда, као вид награде за признање ромејске власти, *N. Oiknomidès, L'organisation de la frontier orientale de Byzance aux Xe–XIe siècles et le taktikon de l'Escorial, Actes de XIV Congrès International des Etudes Byzantines I, Bucarest 1974* (= *N. Oiknomidès, Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe–XVe s.)*, Variorum Reprints, London 1976), 298–299 (у даљем тексту: *Oiknomidès, Organisation*). Губитком управних надлежности, турмарсима остаје само командна функција, чиме се изједначавају са мерарсима. Детаљније о војно–административним променама и појави нових тема: *Oiknomidès, Organisation*, 285–302; *J.-C. Cheynet, Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle*, TM 9 (1985) 181–194; *Љ. Максимовић*, Традиција и иновација у византијској територијалној организацији државе и цркве (IX–X век), Трећа југословенска конференција византолога, Београд – Крушевац 2000, 9–22 (= *Љ. Максимовић*, Огледи о политичкој моћи у Византији. Чиниоци и ослонци, СКЗ, Београд 2013); *Idem*, Το Τακτικόν του Εσκωριάλ και οι αλλαγές της επαρχιακής διοίκησης στο Βυζάντιο, BYZANTIO – ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, Μνήμη Νίκου Οικονομίδη, Atina 2003, 361–367; *B. Krsmanović, The Byzantine Provincein Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century)*, Belgrade – Athens 2008; *Eadem*, Beobachtungen zum *Taktikon Escorialense*, BZ 103/2 (2010) 605–636.

⁴⁸ Three Byzantine Military Treatises, 186, 216; Le traité sur la guerilla, 77, 111.

ὀλοστράτηγος.⁴⁹ Узевши у обзир да је у питању спис који се првенствено бави војном стратегијом, поменута предност мерарха представљала је последицу чињенице да је реч била о вишем положају у ратном формацијском распореду, где су мобилне јединице којима је командовао мерарх имале предност у односу на стајаћу војску организовану у турмама.

Војно–управне надлежности мерарха, с друге стране, биле су узрок извесних недоумица у досадашњим истраживањима. Поједини византолози су изнели претпоставку да је мерарх био управник административног округа у теми, у којем се налазило стратегово седиште (штаб).⁵⁰ У вези с тим намеће се следеће питање: Уколико је округ у којем се налазио стратегов штаб заиста имао посебан статус, видљив из посебног чина управника тог округа (мерарх), како је могуће да тај функционер није забележен пре IX века, иако тематска организација у том тренутку постоји већ готово два столећа? Као што је већ истакнуто, мерарх је уведен у службену војну хијерархију између 842/3 и 863. године. Мерарх, према томе, још увек не фигурира у војно–административном систему Царства у тренутку када је састављан Тактикон Успенског, односно до почетка пете деценије IX столећа, иако је тематско уређење у то време успостављено на готово читавој територији Царства.

Ако се пак пође од хипотезе да је до дистинкције средишње турме и њеног старешине (мерарха) од осталих турми и турмарха у теми дошло тек у IX веку, следи питање: Какви су разлози утицали на увођење те дужности? У претходним редовима предочена је чињеница да је Византија од IX века водила агресивнију војну политику према суседима, што је морало бити у вези са војно–организационим реформама у Царству. Стратези су све чешће бивали одсутни из својих тема због освајачких похода, па би се евентуално објашњење за увођење дужности мерарха, као, претпоставимо, заповедника над централном (стратеговом) турмом једне теме, могло потражити на становишту да су носиоци овог чина руководили темом у одсуству стратега. Ипак, овакву хипотезу оповргава опис византијског похода на арабљански Крит с почетка X столећа, предочен у Спису о церемонијама, у којем, поред осталих, учествују стратег Тракесијанаца са официрским кадром теме: тројицом турмарха и мерархом.⁵¹ У току експедиције, један од турмарха остаје да чува одступницу, односно обалу, док се преостала тројица турмарха (састављач извора међу њима рачуна и мерарха, што је Халдон добро приметно)⁵² налазе у пратњи стратега у походу. Мерарх, дакле, има преваходно офанзивну улогу, што потврђује и случај мерарха теме Харпезикион, који је са официрским кадром своје теме такође учествовао у једној од описаних кампања.⁵³

⁴⁹ The *Taktika* of Leo VI, ed. G. Dennis, CFHB 49, Washington 2014 (revised edition), 50.

⁵⁰ Three Treatises, 249 (J. Haldon).

⁵¹ Haldon, *Theory and Practice*, 217.

⁵² Three Treatises, 249–250.

⁵³ Haldon, *Theory and Practice*, 223.

Као доказ становишта о територијално заокруженим компетенцијама мерарха у теми коришћен је печат извесног Константина, мерарха Кнососа.⁵⁴ Данас је познато десет печата мерарха, од којих се на свега три наводе и топоними.⁵⁵

Ипак, истицање топонима само по себи не може бити доказ тврдње о постојању административног округа којим је дужносник поменут на печату управљао. Навођење географских одредница на печатима може бити двојак: у питању су биле области којима је непосредно управљао власник печата, али су то такође могли бити и топоними којима је означавана припадност административном апарату одређене провинцијске јединице.

На печатима мерарха помињу се три топонима: Хелада, Кносос и Антиохија. Територијално–управне структуре речених области у потпуности су другачије: Хелада је била једна од најстаријих византијских тема; Кносос

⁵⁴ *Schlumberger*, *Sigillographie*, 201–202; cf. *V. Laurent*, *Les bulles métrique dans la sigillographie byzantine*, *Ἑλληνικά* 5 (1932) 417; *D. Tsougarakis*, *The Byzantine Seals of Crete*, ed. *N. Oikonomides*, *Studies in Byzantine Sigillography* 2, Washington 1990, 151. Печат се датира у период XI или XII века.

⁵⁵ Поред поменутог сачувани су следећи печати:

1. Печат Сергија, мерарха Хеладе (предлаже се, како и сами аутори кажу, помало несигурно датирање у крај IX или X век), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art II*, ed. *J. Nesbitt – N. Oikonomides*, Washington 1994, 37 (у даљем тексту: *Byzantine Seals at Dumbarton Oaks II*).
2. Печат Димитрија, царског спатарокандидата и мерарха (датиран у X или почетак XI века), *Corinth. Results of Excavations XII. The Minor Objects*, ed. *R. J. H. Jenkins*, London 1962, 320 (у даљем тексту: *Corinth*).
3. Печат Никите Зара, мерарха (X–XI век), cf. *Haldon*, *Critical Commentary on The Taktika*, 148.
4. Печат Евдокима, мерарха ὈἩ(τ)ρ)γγλ(ίνης) (X–XI век), који се налази у *Collection of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks*, <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1822>. Мерарх Евдоким је можда уједно и личност која се помиње на још једном од печата ове колекције. Ради се о Евдокиму, турмарху ὈἩ(τ)ρ)κλ(ίνης) (X–XI век), <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1322>.
5. Печат Никите, мерарха (XI век), *Κ. Κωνσταντοπούλος*, *Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθηνῶν Ἐθνικοῦ Νομισματολογικοῦ Μουσείου*, Ἀθήναι 1917, 61.
6. Печат Стефана, мерарха (датиран у средину XI века), cf. *Haldon*, *Critical Commentary on The Taktika*, 148.
7. Печат Михаила, мерарха (датиран у другу половину XI века), који се налази у *Collection of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks*, <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1992/view>.
8. Печат Лава, протоспатарија, мерарха и патрикија (предлаже се датирање у XI или XII век, међутим, треба рећи да је печат доста оштећен па је предложено читање недовољно поуздано), *Corinth*, 325.
9. Печат мерарха Антиохије, *Sceaux de la collection Zacos (Bibliothèque nationale de France) sa rapportant aux provinces orientales de l'Empire byzantin*, ed. *J.-C. Cheynet*, Paris 2001, 20. n. 25 (coll. Thierry).

Антиониадис-Бибику износи занимљиву могућност да се печати архоната Каљарија, Торготорија и Салусија, на којима њихове титуле гласе *αρχων μερειας Καλαρεος* односно *αρχων μερειας Καραλεος* могу довести у везу са печатима мерарха, односно, да *αρχων μερειας* и *μερεάρχης* представљају можда исту дужност, *Antoniadis-Bibicou*, *Études d'histoire maritime*, 66 n. 6. Такву претпоставку је, међутим, тешко доказати, поготово ако се зна да се функције чији су називи такође изведени уз суфикс *άρχης*, попут турмарха или клисурарха, на печатима никад не наводе у облику архонт турме или архонт клисуре.

је место на острву Криту, које у састав Царства изнова улази након успешног освајачког похода Нићифора Фоке. Не постоје подаци да је Кносос био средиште теме Крит, што још једном оповргава теорију о мерарху као управнику турме где се налазило стратегиово седиште;⁵⁶ Антиохија је била војно–управни округ под командом дукса, почев од друге половине X века, када је после више од три столећа враћена под власт Византије. Према томе, тешко се може пронаћи заједнички именитељ за карактер и територијални опсег власти мерарха који су били власници три поменута печата.

Поред печата мерарха, сачувани су такође и печати других тематских функционера који су чинили стратегиов штаб, на којима се уз функцију наводи и топоним. Такав је случај са хартуларијима, комесима и др. дужностима, при чему сасвим сигурно није реч о управитељима појединих нижих тематских округа.⁵⁷ Према томе, помен теме уз мерарха, или неког другог тематског функционера није доказ управних надлежности, већ означава припадност административном апарату одређене провинцијске јединице.

На печатима мерараха Хеладе и Антиохије назив теме означава припадност штабу провинцијских намесника који су овим областима управљали. С друге стране, Кносос никада није био у рангу теме, а изворни подаци који би расветлили организацију тамошње локалне власти су оскудни, па би се једино у случају мерарха Кнососа могло евентуално говорити о његовим непосредним управним компетенцијама.

Уз помен мерарха срећу се различити топоними и у литерарним изворима. Помињу се класичне теме (Харсијанон⁵⁸, Анатолика⁵⁹, Кападокија⁶⁰, Тракесијанаца⁶¹), као и једна од нових стратигида (Харпезикион⁶²). У наведеним случајевима, међутим, топоними се односе на теме у оквиру којих делују поменути мерарси.

⁵⁶ О византијској управи на Криту, cf. *H. Ahrweiler*; *L'administration militaire de la Crete byzantine*, Byzantion 31 (1961) 217–228. *D. Tsougarakis*, *Byzantine Crete (From the 5th Century to the Venetian Conquest)*, Athens 1988, 186–187, поистовећује функције мерарха и турмарха, и сходно томе сматра да је мерарх Кнососа управљао турмом чија се територија, по његовом мишљењу, поклапала са оном која је била под јурисдикцијом епископа Кнососа.

⁵⁷ Неколико примера који илуструју речено, у периоду од IX–XI века, како на истоку, тако и у западном делу Царства: печат Еуфимија, царског стратора и хартуларија Хеладе из X века (*Byzantine Seals at Dumbarton Oaks II*, 25); печат Никите, царског спатарокандидата и хартуларија Арменијака из IX века (*Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art IV*, edd. *E. McGreer*; *J. Nesbitt*, *N. Oikonomides*, Washington 2001, 56 (у даљем тексту: *Byzantine Seals at Dumbarton Oaks IV*)); печат Нићифора, царског спатарокандидата и хартуларија Вукеларије из X/XI века (*Byzantine Seals at Dumbarton Oaks IV*, 1); печат Јава, царског кандидата комеса τῆς κόρτης Кивиреота из IX века (*Byzantine Seals at Dumbarton Oaks II*, 158); печат Јована, царског стратора и комеса τῆς κόρτης Арменијака из IX века (*Byzantine Seals at Dumbarton Oaks IV*, 62), печат Нићифора, царског спатарарија и комеса τῆς κόρτης Вукеларије из X/XI века (*Byzantine Seals at Dumbarton Oaks IV*, 8).

⁵⁸ *Genesisius*, 68–69.

⁵⁹ *De Ceremoniis*, 622.

⁶⁰ *De Ceremoniis*, 622.

⁶¹ *Haldon*, *Theory and Practice*, 217.

⁶² *Haldon*, *Theory and Practice*, 217, 223.

Једини пример из извора где се јасно чита да је мерарх имао компетенције над одређеном, прецизно дефинисаном територијом, јесте случај мерарха Бриндизија.⁶³ Ради се о догађајима из 1062. године, када је Роберт Гвискар покорио град и његовог мерарха. У изворима, међутим, нема других података о том функционеру, па је немогуће нешто више рећи о карактеру власти овог официра.

Извесне сличности могу се уочити на примерима мерарха Кнососа и Бриндизија. Топоними се односе на места која су потпала под византијску власт у време офанзиве коју је према Арабљанима Цариград спроводио од средине X столећа. Заједничко Кнососу и Бриндизију јесте то што не представљају самосталне провинцијске јединице већ се налазе у већим управним окрузима (теме Италија и Крит). Ипак, узевши у обзир да су то само два изолована примера, при чему не располажемо детаљнијим вестима о њиховим компетенцијама, вероватније је да се ради о изузецима и *ad hoc* решењима, којима је централна власт прибегавала у настојању да осигура управљање у новоосвојеним областима, а не о устаљеној пракси приликом организовања управе.⁶⁴

Последњи помен мерарха у изворима налази се у хрисовуљи цара Алексија I Комнина из 1102. године, коју је издао светогорској Лаври.⁶⁵ Реформом провинцијске управе у XII веку, коју су спровели Комнини, нестају многи елементи и установе класичног тематског уређења, међу њима и мерарси.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Acta et diplomata graeca medii aevi V, edd. *F. Miklosich – I. Müller*, Vindobonae 1887.
 Acta et diplomata graeca medii aevi VI, edd. *F. Miklosich – I. Müller*, Vindobonae 1890.
 Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle, edd. *J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, H. Métrévéli*, Archives de l'Athos XIV, Paris 1985.
 Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe à 1204, edd. *J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, H. Métrévéli*, Archives de l'Athos XVI, Paris 1990.
 Actes de Lavra I. Des origines à 1204, edd. *P. Lemerle, A. Guillou, N. Svrnos, D. Papachryssanthou*, Archives de l'Athos V, Paris 1970.

⁶³ Chronicon Northmannicum de rebus in Japigia et Apulia gestis contra Graecos, ed. *L. A. Muratori*, *Rerum Italicarum Scriptores V*, Mediolani 1724, 278; Lupi Protospatharii Annales, ed. *G.-H. Pertz*, *Monumenta Germaniae Historica V*, Hannoverae 1844, 59. Присуство мерарха на простору Италије потврђује и: Codice diplomatico brindisino I (492–1299), edd. *A. de Leo – G. M. Monti*, Trani 1940, 5f. n. 2 (1010). Детаљније о византијској управи на простору Јужне Италије, cf. *Falkenhansen*, *Untersuchungen*, 103–146.

⁶⁴ О разликама између додељивања овлашћења, тј. власти, с једне, и именовања на одређене функције, било да се ради од званичним или незваничним, или боље речено, редовним или нередовним, с друге стране, в. *Крсмановић*, *Потенцијал*, 398–401.

⁶⁵ Actes de Lavra I, 286. Један од последњих помена мерарха у изворима налази се у тестаменту Евстатија Воиле из 1059. године. Реч је о мерарху Михаилу, који је био и један од извршитеља тестаментa, *P. Lemerle*, *Cinq études sur le XIe siècle byzantine*, Paris 1977, 29. Моруће је да се ради о мерарху Михаилу, чији се печат (XI век) чува у Collection of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks, <http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1992>.

- Actes de Vatopédi I. Des origines à 1329, edd. *J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, Ch. Giros*, Archives de l'Athos XXI, Paris 2001.
- Brooks E. W.*, Arabic Lists of the Byzantine Themes, *The Journal of Hellenic Studies* 21 (1901) 67–77.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art II, edd. *J. Nesbitt – N. Oikonomides*, Washington 1994.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art IV, edd. *E. McGreer, J. Nesbitt, N. Oikonomides*, Washington 2001.
- Chronicon Northmannicum de rebus in Japigia et Apulia gestis contra Graecos, ed. *L. A. Muratori*, *Rerum Italicarum Scriptores V*, Mediolani 1724.
- Codice diplomatico brindisino I (492–1299), edd. *A. de Leo – G. M. Monti*, Trani 1940.
- Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions, ed. *J. Haldon*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 28, Wien 1990.
- Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Ceremoniis aulae byzantinae libri duo, ed. *J. J. Reiske*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1829.
- Constantino Porfirigenito De Thematibus, ed. *A. Pertusi*, *Studi e Testi* 160, Vaticano 1952.
- Corinth. Results of Excavations XII. The Minor Objects, ed. *R. J. H. Jenkins*, London 1962.
- Das Strategikon des Maurikios, edd. *G. Dennis – E. Gamillscheg*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 17, Wien 1991.
- Gautier P.*, La Diataxis de Michel Attaliat, *Revue des études byzantines* 39 (1981) 5–143.
- Genesisios. On the Reigns of the Emperors, ed. *A. Kaldellis*, *Byzantina Australiensia* 11, Canberra 1998.
- Haldon J.*, Theory and practice in tenth-century military administration: Chapters II, 44 and 45 of the *Book of Cerimones*, *Travaux et Mémoires* 13 (1999) 201–352.
- Ibn Hordadbeh, Le livre des routes et des provinces, ed. *C. Barbier de Meynard*, *Journal Asiatique*, 6e serie, t. 5 (Janvier – Février 1865) 5–127, 227–295, 446–532.
- Ioannes Lydus, ed. *I. Bekkeri*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1837.
- Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. *I. Thurn*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 5, Berolini – Novi Eboraci 1973.
- Ioesephi Genesii Regum Libri Quattuor, edd. *A. Lesmüller-Werner – I. Thurn*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 14, Berolini – Novi Eboraci 1978.
- Laurent V.*, Les bulles métrique dans la sigillographie byzantine, *Ἑλληνικά [Hellēnika]* 5 (1932) 137–174, 389–420.
- Le traite sur la guerilla (De velitatione). De l'empereur Nicephore Phocas (963–969), edd. *G. Dagron – H. Mihăescu*, Paris 1986.
- Lemerle P.*, Cinq études sur le XI siècle byzantine, Paris 1977, 13–63.
- Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, ed. *N. Oikonomidēs*, Paris 1972.
- Lupi Protospatharii Annales, ed. *G.-H. Pertz*, *Monumenta Germaniae Historica V*, Hannoverae 1844.
- Naumachica, ed. *A. Dain*, Paris 1943.
- Sceaux de la collection Zacos (Bibliothèque nationale de France) sa rapportant aux provinces orientales del'Empire byzantin, ed. *J.-C. Cheynet*, Paris 2001.
- Schlumberger G.*, Sigillographie de l'Empire byzantine, Paris 1884.
- The Chronicle of Theophanes Confessor, edd. *C. Mango – R. Scott*, Oxford 1997 (repr. 1999).
- The Taktika of Leo VI, ed. *G. Dennis*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 49, Washington 2014 (revised edition).
- Theophanes Continuatus, ed. *I. Bekkeri*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonnae 1838.
- Theophanis Chronographia, ed. *C. de Boor*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Lipsiae 1883.
- Three Byzantine Military Treatises, ed. *G. Denis*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 25, Washington 1985.
- Ἰωσήφ Γενέσιος Περί Βασιλειῶν, edd. *Π. Νιάβης – Δ. Τσουγκαράκης*, Ἀθήνα 1994. [Iōsēph Genesios Peri Basileiōn, edd. *P. Niabēs – D. Tsoungarakēs*, Athēna 1994].

Κονσταντοπούλος Κ., Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἐθνικοῦ Νομισματολογικοῦ Μουσείου, Αθήναι 1917. [*Konstantopoulos K.*, Byzantiaka molybdoboulla tou en Athēnais Ethnikou Nomismatologikou Mouseiou, Athēnai 1917].

Ναυμαχικά, edd. *Τ. Κόλιας – Ι. Δημητρούκας*, Αθήνα 2005. [*Naumachika*, edd. *T. Koliass – I. Dēmētroukas*, Athēna 2005].

Книги времени и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянонорусском переводе, пр. *В. М. Исѣрин*, Ленинград 1922. [Книгы времени и образныя Georgija Mniha. Hronika Georgija Amartola v drevnem slavjanorusskom perevode, pr. *V. M. Istrin*, Leningrad 1922].

<http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1992>

<http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1822>

<http://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1322>

Литература – Secondary Works

Ahrweiler H., Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, Variorum Reprints, London 1971.

Ahrweiler H., L'adminstration militaire de la Crete byzantine, Byzantion 31 (1961) 217–228.

Ahrweiler H., Recherches sur l'adminstration de l'empire byzantine aux IXe–XIe siècles, Bulletin de Correspondance hellénique 84 (1960) 1–109 (= *H. Ahrweiler*, Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, Variorum Reprints, London 1971).

Antoniadis-Bibicou H., Études d'histoire maritime de Byzance. A propos du "thème des Caravisiens", Paris 1966.

Bury J. B., The Imperial Administrative System in the Ninth Century (With a Revised Text of The Kletorologion of Philotheos), London 1911.

Cheyne J.-C., Du stratège de thème au duc: chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle, Travaux et mémoires 9 (1985) 181–194.

Cheyne J.-C., Malamut É., Morrisson C., Prix et salaires à Byzance (X^e–XVe siècle), edd. *V. Kravari, J. Lefort, C. Morrisson*, Hommes et richesses dans l'Empire byzantine II (VIIIe–XVe siècle), Réalités byzantines 3, Paris 1991, 339–374.

Dain A., Les stratèges byzantines, Travaux et Mémoires 2 (1967) 317–392.

Falkenhausen von V., Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert, Wiesbaden 1967.

Ferluga J., Le clisure byzantine in Asia Minore, Zbornik radova Vizantološkog instituta 16 (1975) 9–23.

Gelzer H., Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung, Leipzig 1899.

Grigoriou-Ioannidou M., Θέματα et τάγματα [Themata et tagmata]. Un problème de l'institution de thèmes pendant les Xe et XIe siècles, Byzantinischen Forschungen 19 (1993) 35–41.

Haldon J., A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI, Washington 2014.

Haldon J., Administrative Continuities and Structural Transformations in East Roman Military Organisation (c. 580–640), edd. *F. Vallet – M. Kazanski*, L'Armée romaine et les barbares du 4e au 7e siècle, Paris 1993, 45–51 (= *J. Haldon*, State, Army and Society in Byzantium: Approaches to Military, Social and Administrative History (6th–12th Centuries), Aldershot 1995).

Haldon J., Some Aspects of Byzantine Military Technology from the Sixth to the Tenth Centuries, Byzantine and Modern Greek Studies 1 (1975) 11–47.

Haldon J., State, Army and Society in Byzantium: Approaches to Military, Social and Administrative History (6th–12th Centuries), Aldershot 1995.

Haldon J., Warfare, State and Society in the Byzantine world (565–1204), London 1999.

Kaegi W., Some Thoughts on Byzantine Military Strategy, Brookline 1983.

- Kaegi W.*, Two studies in the continuity of late Roman and early Byzantine military Institutions, *Byzantinischen Forschungen* 8 (1982) 87–113.
- Krsmanović B.*, Beobachtungen zum *Taktikon Escorialense*, *Byzantinische Zeitschrift* 103/2 (2010) 605–636.
- Krsmanović B.*, The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century), Belgrade – Athens 2008.
- Maksimović Lj.*, Το Τακτικόν του Εσκοριάλ και οι αλλαγές της επαρχιακής διοίκησης στο Βυζάντιο, *BYZANTIO – ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*, Μνήμη Νίκου Οικονομιδή, Athēna 2003, 361–367. [*Maksimović Lj.*, Το Taktikon tou Eskorial kai oi allages tēs eparchiakēs dioikēsēs sto Byzantio, *BYZANTIO – KRATOS KAI KOINONIA*, Μνήμη Νίκου Οικονομιδή, Athēna 2003].
- Okinomidēs N.*, Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe–XVe s.), *Variorum Reprints*, London 1976.
- Okinomidēs N.*, L’organisation de la frontier orientale de Byzance aux Xe–XIe siècles et le taktikon de l’Escorial. Actes de XIV Congrès International des Etudes Byzantines I, Bucarest 1974, 285–302 (= *N. Okinomidēs*, Documents et études sur les institutions de Byzance (VIIe–XVe s.), *Variorum Reprints*, London 1976).
- Ostrogorsky G.*, Sur la date de la composition du Livre des Thèmes et sur l’époque de la constitution des premiers thèmes d’Asie Mineure, *Byzantion* 23 (1953) 31–66.
- Potache D.*, Le thème et la forteresse de Charsianon: recherches dans la région d’Akdagmadeni, ed. *H. Ahrweiler*, *Geographica Byzantina*, *Byzantina Sorbonensia* 3, Paris 1981, 107–117.
- Treadgold W.*, *Byzantium and Its Army (284–1081)*, Stanford 1995.
- Tsougarakis D.*, *Byzantine Crete (From the 5th Century to the Venetian Conquest)*, Athens 1988.
- Tsougarakis D.*, The Byzantine Seals of Crete, ed. *N. Oikonomides*, *Studies in Byzantine Sigillography* 2, Washington 1990, 137–152.
- Vasiliev A.*, *Byzance et les Arabes I. La dynastie d’Amorium (820–867)*, Bruxelles 1935.
- Vogt A.*, Le jeunesse de Léon le sage, *Revue Historique* 174 (1934) 389–428.
- Γριγορίου-Ιωαννίδου Μ.*, Οι Βυζαντινές κλεισούρες και κλεισουραρχίες, *Βυζαντικά* 9 (1989) 179–202. [*Grigoriou-Iōannidou M.*, Οι Byzantines kleisoures kai kleisourarchies, *Byzantiaka* 9 (1989) 179–202.]
- Η Μικρά Ασία των θεμάτων, edd. *B. Βλυσίδου, E. Κουντούρα, Σ. Λαμπάκης, Τ. Λουγγής, Α. Σαββίδης*, Αθήνα 1998. [Ē Mikra Asia tōn thematōn, edd. *B. Blysidou, E. Koundoura, S. Lampakēs, T. Lounkēs, A. Sabbidēs*, Athēna 1998.]
- Крсмановић Б.*, Потенцијал функције доместика схоле (VIII–X век), Зборник радова Византолошког института 43 (2006) 393–436. [*Krsmanović B.*, Potencijal funkcije domestika shola (VIII–X vek), *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 43 (2006) 393–436].
- Максимовић Љ.*, Огледи о политичкој моћи у Византији. Чиниоци и ослонци, Српска књижевна задруга, Београд 2013. [*Maksimović Lj.*, Oglеди о političkoј moći u Vizantiji. Činioci i oslonci, *Srpska književna zadruga*, Beograd 2013].
- Максимовић Љ.*, Тематски војници у византијском друштву. Прилог новом процењивању проблема, Зборник радова Византолошког института 39 (2001–2002) 25–49 (= *Љ. Максимовић*, Огледи о политичкој моћи у Византији. Чиниоци и ослонци, Српска књижевна задруга, Београд 2013). [*Maksimović Lj.*, Tematski vojnici u vizantijskom društvu. Prilog novom procenjivanja problema, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 39 (2001–2002) 25–49 (= *Lj. Maksimović*, Oglеди о političkoј moći u Vizantiji. Činioci i oslonci, *Srpska književna zadruga*, Beograd 2013)].
- Максимовић Љ.*, Традиција и иновација у византијској територијалној организацији државе и цркве (IX–X век), Трећа југословенска конференција византолога, Београд – Крушевац 2000, 9–22 (= *Љ. Максимовић*, Огледи о политичкој моћи у Византији. Чиниоци и ослонци, Српска књижевна задруга, Београд 2013). [*Maksimović Lj.*, Tradicija i inovacija u vizantijskoј teritorijalnoj organizaciji države i crkve (IX–X vek), Treća konferencija vizantologa, Beograd

– Kruševac 2000, 9–22 (= *Lj. Maksimović, Ogleđi o političkoj moći u Vizantiji. Činioci i oslonci, Srpska književna zadruga, Beograd 2013*).

Осїрогорски Г., Историја Византије, Београд 1959. [*Ostrogorski G., Istorija Vizantije, Beograd 1959*].

Miloš Cvetković

(Institute for Byzantine Studies of the SASA, Belgrade)

MERARCHES IN THE THEMATIC ORGANIZATION (9th–12th CENTURIES)

It is known that a merarches was an officer of a higher rank in 6th century. This position in the military organization was defined based on the data from the Strategikon of Maurice, which provides a comprehensive description of the Byzantine army command structure during the period. It is also a scientifically well-established view that the role of merarches was taken over by tourmarches at the beginning of 7th century.

More than two centuries later, merarches reappear in the 9th century, as the officers in the thema's army. It is important to point out that tourmarches replaced merarches at the end of 6th and beginning of 7th century. The latter was reestablished in the 9th century and did not supersede tourmarches, but the two functioned in parallel. From the above, it is obvious that the reoccurrence of the merarches in 9th century resulted from the need to institutionalize the competences that had to be, to a certain degree, different from the existing thema's officers, above all tourmarches.

It is difficult to determine the precise moment of the introduction of the role of merarches, but it is possible to establish a timeframe. The terminus post quem for this phenomenon is certainly the year 842/843, when Taktikon Uspensky was created and in which this type of officer does not appear. Merarches are also not mentioned by Arabic geographers whose lists are one of the main sources for the study of the military-administrative organization in the inner Byzantine Empire. The earliest notion of this position is found in Joseph Genesisios's tale of a merarches Machairas who captured a son of an Arab emir in Charsianon thema in the year 863. Thus, a new (old) merarches duty was introduced between the composition of Taktikon Uspensky in 842/843 and 863, the year of the Genesisios data.

This is the period of the reign of the emperor Michael III when numerous changes were made in the functioning of the military command in the Empire. In this view, the reappearance of the merarches' role would have been just another implemented military reform. Therefore, in such circumstances, the officer rank of merarches was reintroduced into the military hierarchy, probably, with for the purpose of commanding special professional units within themas.

Merarches held a lower rank than tourmarches in the official military hierarchy. The reason was likely the absence of the administrative competences of the merarches. However, despite the lower rank, merarches were not subordinated to tourmarches, but directly to strategos. The relation between merarches and tourmarches was not identical to those in classic, and so-called armeniaka themata. In old themas, tourmarches had a higher rank than merarches, whereas in new, eastern themas their rank was equal as a consequence of the tourmarches' position degradation due to the loss of administrative competences.

There is a scientific thesis suggesting a territorially determined jurisdiction of merarches. The seal of a Constantine, the merarches of Knossos, was used to support this view. Some ten merarches' seals are currently known, of which only three have inscribed toponyms. Nevertheless, the sole inscription of a toponym cannot be accepted as a confirmation of the existence of an administrative district, governed by the official mentioned on the seal. The use of a geographic determinant on seals can be of dual meaning. It determined the area that was under the direct government of the owner of the seal, but it is also possible that the toponym marked a constituent in the administrative apparatus of the higher provincial unit.

There are three toponyms noted on the merarches' seals: Hellas, Knossos and Antioch. Territorial-administrative structures of the above-mentioned areas are completely different. Therefore, it is difficult to find a common denominator for the character and territorial scope of the government of the merarches who were holders of the three seals. Given the fact that Knossos was never a thema, and furthermore, that there are no sources that could put a light on the organization of the local government, the merarches of Knossos is the only one that could be said to have had a direct governmental competences.

Different toponyms could be found in written sources alongside merarches. However, toponyms refer to themas, within which the mentioned merarches operate. The sole example, where it is obvious from the source that a merarches held jurisdiction over certain and precisely defined territory, is the case of a merarches of Brindisi.

Knossos and Brindisi have in common the fact that both territories fell under the Byzantine rule in the time of offensive operations against Arabs, which Constantinople conducted from the middle of 10th century. At the same time, they are toponyms that are not autonomous provincial units, but are a part of major administrative districts (themas Italy and Crete). Bearing in mind that these are only two isolated examples and that we do not possess more detailed data on their competences, it is more likely that these are the exceptions and ad hoc solutions, which the central government resorted to in an effort to ensure the management of the newly conquered areas, and not established practice in the government organization.

Merarches are last mentioned in the charter of the emperor Alexios I Komnenos in 1102, which was issued by Great Lavra (Athos). The reform of the provincial government in 12th century, executed by the Komnenos, abolished numerous elements and institutions of the classic thematic organization, whose part were merarches, and other officials, too.